

L'ALTERNANÇA DE LLENGÜES I LA COMMUTACIÓ DE CODIS EN LA CRÒNICA DE JAUME I

Joan A. ARGENTER
Universitat Autònoma de Barcelona

1. LA NATURALESA DELS FETS OBJECTE D'ESTUDI¹

1.1. *L'alternança lingüística i l'objecte d'aquest treball.*

Els estudiosos de l'etnografia de la comunicació i de la sociolingüística interactiva que han treballat en contextos de contacte de llengües s'han interessat sovint per l'anàlisi de l'alternança de llengües que es dona en l'anomenada conversa bilingüe i, en un sentit ample, també en altres formes de comunicació que comporten l'ús de codis lingüístics diferenciats a l'interior d'un enunciat o conversa, d'una mateixa «llengua» i d'una mateixa comunitat de parla.²

Per la naturalesa de la recerca i del seu objecte (la conversa espontània), aquests estudis s'han centrat en l'anàlisi de la llengua oral —així, doncs, del llenguatge actual—, i han adoptat necessàriament una perspectiva sincrònica.

En aquest treball ens proposem d'estudiar determinades formes d'alternança que apareixen en textos que ens han pervingut del passat, concretament en el *Libre dels Feys* o «Crònica de Jaume I». En aquest sentit, la nostra perspectiva és històrica i no se centra en la llengua oral, però no sabríem qualificar-la, en cap cas, de «diacrònica» —en la mesura que no inclou l'establiment d'una seqüència evolutiva dels fets. D'altra banda, i a diferència d'altres estudis que hem encetat en aquesta línia (Argenter, 2001b), no pretenem que calgui entendre el cas present com la manifestació d'un ordre sociolingüístic establert i arrelat en la realitat social ni com el reflex lingüístic de la vida quotidiana d'una comunitat social. Es tracta més aviat d'un fet literari que, tanmateix, deixa traslluir aspectes significatius de la realitat social i ideològica del món que el *Libre* ens desclou i no és irrellevant des dels punts de vista lingüístic i sociolingüístic. Tot amb tot, potser el fenomen no sigui del tot aliè a l'ús del llenguatge oral ni al paper de les ideologies lingüístiques locals.³

1. Aquest treball forma part d'un programa de recerca, finançat en part pel DURSI i en part pel MCYT. Agraïm a Antoni M. Badia que en llegís una primera versió embrionària i ens facilités orientació bibliogràfica. Agraïm a Joan Bastardas que, després d'haver-ne llegit una versió prèvia, ens en suggerís la refosa i ens n'assenyalés el camí, i que hi hàgim pogut debatre alguns punts concrets. Si no hem sabut treure tot el profit del guiatge de l'un i del l'altre, només nosaltres en som responsables..

2. Remetem als treballs pioners de Blom i Gumperz (1972) i als aplegats a Gumperz (1982). De llavors ençà l'estudi de l'alternança lingüística i la bibliografia disponible ha conegut un increment exponencial.

3. Pel que fa a la noció de la «ideologia lingüística», la bibliografia s'ha multiplicat en els darrers temps i

1.2. Justificació i antecedents de la recerca.

Cal fer esment dels problemes teòrics que els fets considerats ens plantegen en relació amb el concepte d'alternança lingüística, i també dels antecedents de la recerca.

Després de la llavor de Jakobson (1959, 1961) i de la sistematització de Gumperz (Blom i Gumperz, 1972; Gumperz, 1982), hom ha aplicat tot sovint l'etiqueta «*code-switching*» al cas de l'alternança de llengües pròpiament dit, però el concepte és força més complex.

D'una banda, un codi és una noció relativament abstracta: és una funció que relaciona unes intencions comunicatives i uns senyals lingüístics, els quals vehiculen unes connotacions de significació determinades, les quals formen part d'unes interpretacions inferides.⁴ Els senyals lingüístics que caracteritzen un codi poden coincidir amb una llengua o amb una varietat lingüística, però poden no coincidir-hi. De vegades el material lingüístic pot reduir-se a un senyal molt localitzat: un mot, una entonació o un so, sempre que aquests acompleixin aquella funció.⁵ Des del punt de vista de la interacció humana, els codis, com les llengües, són mitjancers entre la cognició i la societat. La tensió entre la interpretació estrictament lingüística i la interpretació interactiva dels codis en suggereix la complexitat.

D'altra banda, la noció de «*code-switching*» va força més enllà, en la mesura que hom la reinterpreta com una estratègia, entre moltes altres, de (re)contextualització (Gumperz, 1992). La «commutació de codis» adés és provocada pels factors que intervenen en la definició de la situació comunicativa, amb independència dels actes verbals que s'hi donen, adés provoca una redefinició d'aquesta situació o recontextualització mitjançant un acte verbal. En el primer cas la commutació de codis pressuposa retrospectivament determinats elements o relacions presents en la situació comunicativa, mentre que en el segon cas altera la situació i en crea prospectivament una de nova (Silverstein, 1996). En tots dos casos la commutació és índex sigui de les intencions del parlant d'atenir-se al significat social de la situació establerta i de la co-interpretació apropiada de l'interlocutor, sigui de la voluntat del primer de provocar-ne l'alteració i de la re-interpretació que el segon fa de la situació dinàmica en què l'un i l'altre estan compromesos. Dit d'una altra manera, la commutació de codis és un índex del que s'esdevé en la interacció comunicativa.

Aquestes reflexions afecten el decurs de la «conversa bilingüe» i, en realitat, de tota conversa, però són aplicables també, amb la prudència que convingui, al text de la *Crònica*. És sabut que l'estudi del canvi lingüístic en curs (Labov) o estudi de la diacronia en la sincronia (Jakobson i Halle, 1956) ha permès trobar l'explicació de la dinàmica social del canvi esdevingut en el passat en determinades condicions socials del present (Labov, 1972). Com més allunyat en el temps, millor coneixem el resultat del canvi lingüístic i pitjor les condicions socials que el feren emergir i generalitzar-se. Pel que fa al canvi en curs, ens passa a l'inrevés: podem conèixer-ne els condicionants socials, però en desconeixem el resultat final i fins a quin punt s'imposarà. Paral·lelament, i mirant de no caure en l'anacronisme ni l'utopia, el que avui sabem sobre l'alternança conversacional pot il·luminar aquells casos del fenomen que han quedat registrats en la documentació escrita. La transposició no pot ésser mecànica, però no s'ha de rebutjar l'eventual ajut interpretatiu que pot fornir la projecció —o retrojecció— de la sincronia actual en els fets del passat, sigui pròxim o remot. «L'ús del present per a explicar el

qualsevol referència fóra parcial. Vid., tanmateix, la revisió de K. A. Woolard i B. B. Schieffelin (1994), el número monogràfic de *Pragmatics* 2: 235-453 (1992) i B. B. Schieffelin, K. A. Woolard i P. V. Kroskrity, eds., (1998). També la meua breu nota editorial Argenter (2001a).

4. Per un planteig conceptual més elaborat de la noció de «codi» i la seva «distintivitat» en relació amb les «llengües» i les «varietats lingüístiques», cfr. Álvarez Cáccamo (1998b).

5. A Argenter i Lorenzo (1991) en donem alguna mostra.

passat» (Labov, 1974) pot aplicar-se amb profit no solament a la reconstrucció del canvi lingüístic i l'evolució, sinó també a l'organització de la cultura verbal en una societat i un moment determinats. I la cultura verbal d'una comunitat inclou les pautes de l'alternança conversacional. No cal dir que el paral·lelisme té les seves limitacions.

Pel que fa al segon punt, cal avançar que no som els primers a tractar la qüestió que aquí es debat. Al llarg de l'article, allí on més convingui per al descabdellament de la descripció o de l'argumentació, citarem les referències oportunes. Limitem-nos ara a remarcar que el fenomen fou detectat de bell antuvi en els estudis moderns sobre la crònica del Conqueridor, més recentment estudiat com una mostra d'alternança lingüística per Badia i Margarit (1985 i 1987)⁶ i, com a tals, registrats els diversos casos per Bruguera (1991, 1: 128-131). Aquests estudis han focalitzat sempre l'alternança entesa pròpiament com a alternança de llengües.

No podem deixar de citar, tanmateix, un treball publicat encara més recentment per Pujol (2001).⁷ L'objectiu de Pujol no coincideix amb el que aquí ens proposem ni, de fet, amb el dels treballs ja esmentats de Badia. Ben altrament, la seva aportació se situa en la línia dels estudis filològics tradicionals i en el debat que hi ha hagut en aquest context de dos segles ençà, si més no.

Aquest debat, que Pujol (2001: 147-152) resumeix amb perícia i concisió, ha tingut per objectiu determinar l'autoria i l'originalitat del text —i, en conseqüència, la seva «catalanitat»—; particularment: si cal atribuir-lo a la mà del rei o a la d'un clergue il·lustrat, i si la seva redacció precedí la de les *Chronica illustrissimi regis Aragonum domini Jacobi victoriosissimi principis* de fra Pere Marsili o n'és una traducció/adaptació catalana. Es tracta, de fet, de dos problemes distints, però que s'interrelacionen. Les posicions en aquest respecte van des del rebuig total (Villarroya, Villanueva, Riera: *apud* Pujol, 2001) fins a l'acceptació completa (Riquer, 1971a) de l'autoria reial, passant per les més matisades, que, bo i admetent l'autoria del rei, accepten que determinats passatges no li són imputables (Gayangos: *apud* Pujol, 2001; Nicolau, 1909, Soldevila, 1971).

Sigui com vulgui, l'objectiu de Pujol tampoc no se centra en aquest debat, tot i que el seu treball no deixa d'emmarcar-s'hi i al capdavant se'n desprèn una presa de posició al respecte (Pujol, 2001: 151 i 167). El seu objectiu és, en els seus mots, «reexaminar el problema de les citacions llatines i escripturístiques del *LRJ* [...] per situar-lo dins el marc més ampli de la funció que tenen dintre l'obra: cap al terreny dels models compositius orals i escrits, que és on em sembla que radica l'autèntica solució dels problemes.» (Pujol 2001: 151)

La qüestió que Pujol examina, doncs, té a veure parcialment amb la que examinem nosaltres, en la mesura que afecta «citacions llatines» que apareixen en un entorn lingüístic català i constitueixen, doncs, exemples d'alternança de llengües. D'altra banda, les «[citacions] escripturístiques», per bé que alienes potser a l'alternança de llengües, ens posen sobre la pista d'un altre ordre d'alternances, i no n'exhaureixen la mena. El focus d'atenció del seu treball, però, és el que manifesta la contraposició expressada en la interrogació del títol: en quina mesura les citacions i evocacions de l'Escriptura són el resultat de la cultura eclesiàstica de l'autor o del domini de la competència retòrica del seu temps. I també, és clar, les conseqüències relatives als «models compositius orals i escrits», i les inferències que en deriven per al problema filològic de l'autoria del text o passatges del text.

Dos dels casos estudiats per Pujol ens serviran per a exemplificar i comentar tot seguit la distinció d'alternances a què ens hem referit suara.

6. Per bé que amb una terminologia que pot induir a confusió en el context dels estudis de la sociolingüística catalana (*vid.* nota 20).

7. *Vid.* també Pujol (2003).

1.3. *L'alternança de llengües i la commutació de codis.*

Els dos casos que manllevem volen exemplificar, doncs, fenòmens d'alternança, però no deixarem de comentar-los des del punt de vista de la construcció del discurs. Un cas que inclou una alternança de llengües real, és el següent:⁸

Extracte [1]

E mostram-los la paraula; e levam nos en peus e començam .I. auctoritat de la Escriptura que diu: Non minor est virtus, quam querere, parta tueri. E ja-s fos que nostre Seyor nos hagues feyta gran amor e gran honor en lo feyt de Maylorques e de València e en les altres coses tro en aquel dia, de nostra terra e d'altres lochs, venia a nós manera per que nós haviem a deffendre ço que nós haviem conquest e ço que nostre linatge nos havia lexat. (388: 3-10)

Cal advertir que el passatge en llatí no és pas bíblic, sinó d'Ovidi (*Ars amandi* II, 13), com ja notà Nicolau (1926: 85) i debaté Soldevila (1971: 60-61) en relació amb el tema de l'autoria.⁹ Però aquest fet, per molt pertinent que sigui als objectius de Pujol, és irrellevant per als nostres. Més significatiu és, en canvi, que el text que el segueix en desplegui una interpretació adaptada a les circumstàncies, la qual cosa es reitera sovint al llarg de la *Crònica*. Ho interpretem com un cas de «dialogisme» (Bakhtin, 1981) —per bé que històricament respongui a un clixé retòric de la composició dels sermons pròpia de l'època, en què la citació feia de suport al desplegament del tema, de manera que aquest aparegués com naturalment derivat d'una font d'autoritat, habitualment les Sagrades Escriptures.¹⁰ En aquest sentit la tria d'una citació apropiada, alhora que dotava el discurs d'autoritat, n'esdevenia un principi estructurador. De fet, els mots que precedeixen la citació de l'extracte [1], descriuen la intenció i l'actuació adequada del locutor en la presa del torn de paraula davant les Corts, i expliciten el procediment retòric sobre el qual es basarà el discurs reial i la funció estructuradora i legitimadora que hi aconsegueix la citació. La qüestió no és pas tant que la citació sigui bíblica o no, com que sigui escrita, i, és clar, escrita en un temps llunyà i en la llengua litúrgica —i encara llengua de referència—, sigui dit sense menysprear la importància primordial que les citacions bíbliques tenen en el *Libre*. L'aportació de citacions d'autoritat crea una distància comunicativa entre els participants i planteja alhora la qüestió de l'apropiació de la paraula d'altri —i les seves formes— i del dret a fer-ho. Noteu que en l'extracte [1], a diferència de [4], la referència a la font de la citació es produeix en el text narratiu, si bé la citació en ella mateixa pertany al discurs oral representat.¹¹

8. Hem completat el fragment amb els mots inicials: «E mostram-los la paraula» —que Pujol havia escapat—, perquè no són pas irrellevants per a la comprensió de la cultura verbal a la *Crònica*. Hem regularitzat el text dels exemples [1] i [2] d'acord amb el criteri de la nota 31. Per a les circumstàncies i el context en què es produeix l'alternança en cada cas exemplificat, *vid.* la referència al text de la *crònica* o el resum que en presenta Pujol. La numeració dels exemples és nostra.

9. Marsili ja havia reconvergit aquella «auctoritat de la Escriptura» en un «illum poeticum versum», tot i que no se'n surti a l'hora de recompondre'l, com remarca Pujol (2001: 159).

10. El recurs a les citacions d'autoritat extretes de les Sagrades Escriptures era una pràctica eclesiàstica inveterada i en realitat procedia de la tradició jueva, però és que a més Jaume I visqué en l'època en què l'*ars praedicandi* experimentà una profunda renovació, prefigurada per alguns autors de la renaixença del segle XIII; això és, visqué en l'època del que hom ha anomenat «una revolució homilètica —un gènere retòric del tot nou» (Murphy, 1974: 310). Hom començà d'interessar-se per la forma de la construcció dels sermons i no solament per la seva matèria.

11. Això implica un desplaçament del «règim metapragmàtic» (Silverstein, 1993; cfr. § 3 més avall). Compareu amb l'exemple [4].

Notem, segonament, un altre dels exemples aportats per Pujol. Es tracta de l'inici del *Libre*:¹²

Extracte [2]

Retrau mon seyor sent Jacme que fe sens obres morta es. Aquesta paraula volch nostre Seyor complir en los nostres feytz. E jassia que la fe senes les obres no vayla re, can abdues son ajusta-des, fan fruyt, lo qual Deu vol reebre en la sua mansió. (1: 1-6)

En aquest passatge no hi ha pas alternança de llengües. Ara, la completiva de la primera oració és una de les «citacions escripturístiques» a què es refereix Pujol, el qual la identifica en el corpus sagrat i en dóna la versió llatina: «*fides sine operibus mortua est*» (Jaume, 2: 17-20). Paga la pena analitzar els fets lingüístics, textuals i pragmàtics davant els quals ens trobem.

En aquest darrer fragment [2] coincideixen una sèrie de fenòmens textuals. Per tal com fa part del prefaci, pertany també al gènere específic esmentat suara i hi és coherent; per la mateixa raó contrasta alhora amb la resta de la crònica. En la seva relació externa amb el text adjacent, representa l'expressió d'un principi moral general que trobarà el seu sentit actual en l'aplicació de la sentència a la persona del rei, en les circumstàncies de la seva vida i, al capdavall, en la concreció dels fets que a continuació es narraran.¹³ En les seves relacions internes conté una citació, és a dir un altre gènere verbal i un «acte de parla» particular (en la mesura que el terme pugui aplicar-se a la representació escrita del discurs oral). Comuna a tots dos exemples és la presència de *verba dicendi* ('diu', 'retrau'), els quals introdueixen el material lingüístic que és del nostre interès. La diferència entre el punt de transició marcat per la completiva de la primera oració de l'extracte [2] i el punt d'alternança de l'extracte [1] és la que existeix entre l'estil indirecte i l'estil directe. Per l'estudi de l'alternança conversacional, sabem que tots dos són punts apropiats d'alternança; això es fa palès en l'extracte [1] i s'hi produeix una alternança de llengües.

En l'extracte [2] es produeix, en canvi, el que anomenarem una commutació de codis sense alternança de llengües,¹⁴ és a dir una seqüència de mostres adjacents de codis culturalment diferenciats per la comunitat que usa la mateixa llengua. Comparat amb l'entorn lingüístic del text, la citació pertany a un altre ordre de la realitat lingüística, a un altre nivell d'activitat semiòtica, i posseeix una virtualitat simbòlica pròpia: d'antuvi és una veu diferent de la del narrador, és una veu autoritzada (Bakhtin 1981), és un enunciat del qual no es fa responsable el narrador (Argenter i Lorenzo, 1991) —per bé que en reconegui l'autoritat, el comparteixi i fins i tot l'explani tot seguit, en una mostra de dialogisme— i apareix com un text fixat, del qual no fóra oportú modificar els mots ni l'estructura —com és propi, per raons diferents, del llenguatge sagrat, dels versos i de les dites i proverbis.

Una característica afegida d'aquesta commutació de codis és el fet que no és solament un fenomen sintagmàtic, és a dir, vigent en l'eix horitzontal de la combinació, sinó també paradigmàtic, entès el terme en un sentit lingüísticocultural, més que no pas lingüísticosistemàtic, això és, en aquest cas, evocador, en l'eix vertical de la selecció, del seu original llatí.¹⁵

12. I, per tant, del prefaci, un gènere verbal prou específic. Hi sovintegen les citacions, amb alternança o sense, i les al·lusions literàries, especialment a les Sagrades Escripures.

13. De les diverses menes d'interpretació de l'Escriptura que havien distingit tractadistes anteriors, la que s'escau en l'ús que se'n fa a la crònica és la tropològica.

14. Cfr. Álvarez Cáccamo (2000). En canvi, [1] ens presentava un cas de commutació de codis amb alternança de llengües.

15. Pel que fa a l'equivalència dels conceptes «paradigmàtic» i «relatiu a l'eix de la selecció», i «sin-

Aquesta observació ens situa en una concepció del llenguatge com a conjunt de recursos verbals a l'abast de la comunitat i desigualment distribuïts (per exemple: és obvi que no tothom dominava el llatí, per bé que tothom en tingués una experiència directa a través dels oficis religiosos o de les pràctiques escripturals), els quals recursos incloïen diverses menes de material lingüístic en una societat caracteritzada per la seva heteroglòssia (Bakhtin 1981; cf. Argenter, 2001b) i per un món de referències simbòliques estructurades i condensades sovint d'una forma sentenciosa.

2. L'ALTERNANÇA DE LLENGÜES I LA COMMUTACIÓ DE CODIS EN EL *LIBRE DELS FEYTS* O «CRÒNICA DE JAUME I»

El *Libre dels Feyts* narra les gestes del Conqueridor (1208-1276). S'hi acumulen un seguit de mixtures lingüístiques fortuïtes. El llibre ens ha pervingut sobretot en una còpia de 1343, i s'hi detecten vestigis de dos estadis lingüístics diferenciats: el de la còpia i el de la redacció. Reflecteix, doncs, un estat de llengua de les darreries del segle XIII i permet ens sems advertir-hi una adaptació als usos de mitjan segle XIV. Endemés, la seva redacció és un producte mixt de la Cancelleria reial i de la intervenció directa del rei, la qual cosa es reflecteix en la juxtaposició de dos registres, un de més curialesc i un de més popular; hi coexisteixen l'estil indirecte i l'estil directe, amb parlaments solemnes i diàlegs vius, amb la inserció d'elements tradicionals populars —com dites i refranys. Des de la seva naixença i al llarg de la seva vida i dels seus fets, Jaume I estigué en contacte amb jueus, sarraïns i cristians —entre els quals, catalans, occitans, francesos, aragonesos, castellans. No ha de fer estrany l'ús eventual d'aragonesismes i castellanismes i la presència del fenomen de l'alternança de llengües i la commutació de codis.¹⁶ L'objectiu d'aquest treball se centra en l'estudi d'aquest darrer fenomen, de la seva significació i de les condicions d'aparició, i també en allò que se'n pugui deduir respecte a la cultura verbal i les ideologies lingüístiques de l'època.

Tot i la pertinença convinguda de la *Crònica* a la literatura historiogràfica, l'obra té un marcat caràcter memorialístic i, doncs, subjectiu, ateses la doble condició de protagonista i autor assumida pel rei i la consegüent implicació personal. També té un caràcter assenyaladament dramàtic, el qual li confereixen els diàlegs continus, siguin presentats en estil directe o en estil indirecte. Malgrat el caràcter monològic del relat reial, el *Libre* constantment descriu els fets a través dels diàlegs dels quals foren conseqüència o els quals provocaren —tal com es

tagmàtic» i «relatiu a l'eix de la combinació», respectivament, *vid.* Jakobson i Halle (1956). Woolard (1999) ha posat de manifest la pertinència de considerar l'aspecte paradigmàtic de l'alternança i altres fenòmens de contacte, i no solament el seu aspecte sintagmàtic, com s'ha fet habitualment. És a dir, de parar esment en una mena de «simultaneïtat lingüística». L'autora nord-americana es refereix a l'aparició en un enunciat d'elements que són ambivalents, i poden interpretar-se com de l'una o l'altra llengua. El fet havia estat detectat per Clyne (1987) i era considerat un punt activador de l'alternança. Ara bé, Woolard hi veu la voluntat del parlant bilingüe d'expressar eventualment l'adhesió a totes dues llengües. És clar que no ens referim al mateix concepte —no hi ha ambivalència estructural—, sinó a una seva extensió a l'àmbit de la cultura verbal, en la qual és possible l'ambivalència del discurs monolingüe, una mena d'evocació discursiva o intertextualitat translingüística, per dir-ho així.

16. Tot això, sobre el fons d'una koiné catalana molt unificada. Ja se sap que l'èmfasi de la lent analítica sol distorsionar la visió de conjunt.

descabdellen en la memòria del rei. És precisament això, que el fa una font interessant per al coneixement d'aspectes rellevants de la cultura verbal de l'època.¹⁷

Pel que fa a l'alternança de llengües, de fet hom hi ha detectat alternances català/l·latí, cat./àrab, cat./mossàrab, cat./aragonès, cat./castellà, cat./occità, cat./francès, i encara potser algun cas de cat./portuguès (segons Badia, 1987: 24). Pujol (2001: 152) rebutja que un dels casos d'aparent alternança cat./l·latí ho sigui de fet, i amb arguments filològics i lingüístics en proposa la reinterpretació com una alternança cat./italià, la qual cosa ampliaria, per bé que mínimament, el ventall de parelles lingüístiques en joc. Val a dir que la crònica del Conqueridor no és pas l'única a presentar el fenomen.¹⁸

Aquestes característiques lingüístiques, juntament amb l'existència de les *Chronicae* de Marsili, donaren peu al debat ja al·ludit sobre el problema de l'autoria del text i a un debat comitament sobre la «catalanitat» del text —la qual és, incidentalment, fora de dubtes.¹⁹ D'antuvi un dels arguments del debat se centrà en la presència d'occitanismes, aragonesismes i castellanismes, i les conseqüències que calia derivar-ne en relació amb aquelles qüestions. D'altra banda, quan hom volgué donar compte del fenomen de l'alternança de llengües, sobretot en els diàlegs de la crònica, aparegueren els arguments de l'«espontaneïtat» estilística i del «verisme» literari (Riquer, 1964: 425 ss.) o la «versemblança lingüística» (Tavani, 1994: 90) —és a dir, la fidelitat a la memòria històrica o a les característiques del context en què tingueren lloc els esdeveniments comunicatius reportats. Aquests arguments redueixen els fets a un problema de «redacció» o «composició», i no n'indaguen l'eventual significació històrica, ideològica, social i/o interactiva.

Badia (1985, 1987) ha dedicat almenys dos treballs a la interpretació de l'alternança lingüística en el *Libre dels Feyts*.²⁰ Tot rebutjant l'argument del «realisme» o «verisme», Badia distingeix els casos d'alternança atenent a dues menes de criteris: un de lingüístic i un altre de funcional. Així, destria d'antuvi els casos d'alternança català/l·latí i català/àrab, d'una banda, i els casos d'alternança català/gal·loromànic (francès, occità) i català/iberoromànic (aragonès, castellà, mossàrab),²¹ de l'altra. Aquesta doble agrupació coincideix amb la distinció entre les llengües litúrgiques i les llengües vernacles.²² Des del punt de vista funcional, Badia distingeix els casos que considera «coherents» amb el descabdellament del relat, els quals són, majorità-

17. En aquest sentit, estem d'acord amb Pujol (2003) quan nega el suposat caràcter èpic de la Crònica, el qual fóra el pressupòsit de la teoria de les prosificacions, sostinguda, entre altres, per Soldevila.

18. Cfr. Badia i Margarit (1973) sobre la crònica de Bernat Desclot. Badia hi analitza els fragments en francès, ja notats pel curador de l'edició M. Coll i Alentorn. Gairebé tots els casos estudiats es troben en diàlegs o en el discurs reportat.

19. Cfr. Nicolau d'Olwer (1909); Montoliu (1917); Riquer (1964); Soldevila (1971).

20. Badia no parla d'«alternança lingüística», sinó de «substitució lingüística», però vol expressar aquell concepte, com és patent en el contingut de tots dos treballs i com explicita en el segon, en el qual distingeix entre dos conceptes de «substitució». No cal dir que és recomanable distingir-los també terminològicament i que el terme «alternança» —eventualment al costat d'altres— sembla ja prou establert per a retre l'anglès *code-switching*, mentre que «substitució» és emprat —també al costat d'altres— per a retre l'anglès *language shift*. Bruguera (1991, I: 129-131) ha mantingut l'ús de «substitució», sense advertir l'aclariment conceptual introduït per Badia (1987) ni l'ús establert a què ens hem referit.

21. Com encertadament assenyala Badia, sovint es fa difícil d'atribuir els fragments no catalans d'una manera unívoca a una d'aquestes llengües basant-se només en criteris lingüístics. Això pot deure's, en part, a la indifferenciació d'alguns elements entre llengües relativament pròximes en aquells moments, i, en part, al fet que «a lo sumo, dichas frases se ven revestidas de un ligero y superficial indumento aragonés, castellano o mozárabe» (1985: 50).

22. Sense que això impedeixi el reconeixement del català de la Crònica com una llengua literària —ja hem adduït més amunt l'existència d'una koiné medieval catalana fortament unificada. D'altra banda, l'àrab que apareix en els fragments de la Crònica s'allunya de l'àrab clàssic i és més pròxim de la varietat hispanoàràbiga.

riament, casos de «citació»,²³ coincideixen amb els corresponents a la primera de les dues grans agrupacions lingüístiques i sovint són reiterats en traducció catalana, dels que considera «incoherents» amb el text o «arbitraris», aparentment «sense connotacions»²⁴ i, de fet, inexplicables, tot i que considera també que responen a alguna mena de «convenció» no explicitada i sense cap fonament.²⁵ Aquests fragments coincideixen amb els que pertanyen a la segona gran agrupació lingüística (altres llengües romàniques que el català).²⁶

El nostre punt de vista és que, efectivament, cal rebutjar els arguments relatius a l'«espontaneïtat» del redactor de la *Crònica* —si això vol dir l'ús irreflexiu del llenguatge en un text escrit del gènere i l'època que ens ocupen—, al «verisme» històric, literari o lingüístic —si això vol dir la voluntat conscient i planificada de reflectir els fets i els enunciats tal com de fet s'esdevingueren en els menors detalls—, i que cal abandonar, en fi, la discussió sobre la catalanitat d'una obra que no ofereix cap mena de dubte en aquest respecte. Coincidim, amb Badia, que hi ha alternances que hi són casos clars de citació —la qual és una de les funcions més comunes de l'alternança en l'ús sincrònic i oral. El «doblatge» és un altre aspecte comú en aquest ús oral i sincrònic, per bé que no vagi associat necessàriament a la citació en aquest ús, com hi apareix, en canvi, la «traducció» en el *Libre* en els casos a què es refereix Badia.²⁷ És cert que la «traducció» es justifica pel suposat desconeixement de la llengua de la citació que el redactor hauria pogut atribuir als eventuais lectors, sobretot en comparació amb els fragments d'alternances entre llengües romàniques. Ara, sovint predomina la «paràfrasi» o la «glossa» per damunt de la traducció estricta.

Hi ha un altre ús habitual de l'alternança, que és predominant en la *Crònica*. És el cas del discurs reportat, ja sigui en estil directe o en estil indirecte, molt pròxim, en un cert sentit, a la citació estricta. No és que Badia no reconegui l'existència d'aquests casos, però, malgrat l'afirmació que l'agrupació dels fragments s'hagi fet amb criteris sociolingüístics (Badia, 1987: 8), creiem que en la seva interpretació preval el factor lingüístic —és a dir, un enfocament de l'alternança des del punt de vista del sistema, i no de la interacció comunicativa i del discurs que en resulta. Així, entre els extractes que segueixen, mentre que [3] és un cas clar de citació seguida de «glossa» (cat./llatí/cat.) i fins i tot ho és [4] (cat./llatí/cat.), que ja es troba, tanmateix, molt més prop del discurs reportat, no ho és, al meu parer, [5] (cat./àrab/cat.), que és, en canvi, un cas de discurs reportat en estil directe no assimilable a la citació.²⁸

23. Segons el seu propi terme, el qual assumim com a bàsicament adequat (però *vid.* més avall quant a la interpretació dels casos).

24. En canvi, en el treball sobre la *Crònica* de Desclot, Badia (1973: 534 i 540) hi veia, en els mots o breus fragments en francès, una connotació clara: «il s'agit d'apporter au texte une note émotive, qui retombe dans un sens péjoratif sur les Français eux-mêmes.» En aquest treball, d'orientació més filològica, Badia no es mostra insensible a l'argument del «realisme», però es decanta ja clarament per la interpretació socioestilística i connotativa. A remarcar que la major part dels casos són vocatius i exclamacions, amb alguns manlleus esparsos adaptats a la fonètica catalana (la qual cosa els exclouria, en un sentit estricte, de l'alternança d'acord amb la definició inicial de Gumperz, 1982 —noteu, però, el que hem dit a l'inici de § 1.2).

25. L'«explicitació» de convencions, ben entès, no s'ha de trobar pas en les cròniques, sinó en l'anàlisi. Si entenem bé la formulació de Badia, i n'evitem una lectura contradictòria, cal entendre que l'anàlisi dels textos no ha arribat a treure'n l'entrellat. En el fons, hi continua subjacent la defensa de la catalanitat del text de la *Crònica*.

26. Tot seguit posarem en qüestió aquesta congruència entre l'agrupació lingüística i la funcional.

27. En general, els casos de la *Crònica* no són de «doblatge», estrictament parlant, car no és la mera juxtaposició de dos elements, sintagmes o mots en llengües diferents pròpia del discurs oral, sinó que el segon element sol ésser introduït per una veu narrativa que el presenta efectivament com a «traducció» o equivalència romanç del primer (o, sovint, el glossa).

28. Hi ha una certa imprecisió en la terminologia classificatòria i en l'adscripció d'alguns casos d'alternança, especialment els de català/àrab, en el treball de Badia. D'una banda, «el llatí i l'àrab són objecte d'un ma-

A diferència del que solen fer els pragmatòlegs de tradició anglosaxona, doncs, fem dues distincions independents, però interrelacionades, en el *Libre*: «citació» i «discurs reportat», d'una banda; «estil directe» i «estil indirecte», de l'altra.²⁹ Evidentment, d'una manera o altra es sobreposen i combinen. Però mentre la segona és una diferència de construcció sintàctica i discursiva —amb les seves conseqüències pragmàtiques i metapragmàtiques—, la primera pertany a l'ordre de la cultura verbal.³⁰

L'extracte següent es troba en el prefaci de la crònica:³¹

Extracte [3]

*E membra'ns bé una paraula que'ns retrau la sancta Scriptura, que diu: Omnis laus in fine canitur, que vol dir aytant, que la meylor cosa que l'hom pot haver, sí és a la derreria dels seus ayns (1: 27-30).*³²

Sembla que en aquest cas no solament la citació no prové de la «sancta Scriptura» —sinó d'algun proverbi llatí transmès oralment o tal vegada aplegat en algun recull—; és que la traducció de la citació tampoc no és correcta (Pujol 2001: 153), això és, literal. En realitat, es tracta més aviat d'una glossa adequada a la circumstància de la vida del rei i de la narració subsegüent. Aquests casos de citació concomitantment traduïda o glossada són exemples palmaris d'una activitat metalingüística (cf. § 3). Com ja ha estat avançat, una de les estratègies discursives que permeten la citació i el discurs reportat és l'apropiació del significat del discurs d'altri.

Extracte [4]

E sobre açó levà's l'arquibisbe de Terragona e dix: «Viderunt oculi mei salutare tuum». Aquesta és paraula de Simeon quan reebé nostre Senyor entre sos brases, que dix: «Vist han los meus vuls la tua salut e els meus vuls veen la vostra salut». (52: 1-5).

teix tipus de substitució lingüística» (1987: 10). Aquest tipus de «substitució» és la «citació» (1987: 10). «Ens trobem —hi llegim— davant casos de «citació», més que de «substitució»» (1987: 10-11). I encara: «els fragments <llatins i àrabs> no són casos de «substitució» [...] han d'ésser considerats de «citació» (terme que exclou el de substitució)» (1987: 13). És a dir, que «substitució» apareix alhora com hiperònim i com hipònim. De l'altra, els fragments en àrab no són «citacions» en el mateix sentit que ho són les llatines, és a dir citacions d'autoritat amb una connotació ideològica clara, tot i que vagin acompanyades de traducció —la qual, ben entès, mai no n'és una glossa adaptada.

29. No voldríem caure nosaltres en una imprecisió com la que denunciàvem suara. En termes generals, el discurs reportat pot incloure la citació, sobretot en l'estudi de la conversa ordinària, però aquí ens referim a un tipus particular de citació, culturalment ben definit i ideològicament marcat. Per mor de la simplicitat i la claretat, distingim aquests casos com si fossin disjunts. La llengua de la citació és tot sovint el llatí, però pot ésser també el català.

30. Ben entès, a l'ordre de la ideologia dins la cultura verbal. Tot i el seu caràcter gramatical, també la diferenciació d'estils hi pertany, car no totes les llengües la tenen ni totes les cultures en fan un ús similar.

31. El text dels exemples citats és el de l'edició de Bruguera (1991). Entre parèntesis s'indica el número del capítol, segons la seva numeració, seguit del de les línies del manuscrit per ell assenyalades. Quan el text citat abraça tot el capítol no es dona la indicació de les línies. Per a les circumstàncies i el context en què es produeix l'alternança en cada cas exemplificat, *vid.* la referència al text de la *Crònica* o el resum que en presenta Badia (1987) quan coincideix amb una de les mostres que ell en dona.

32. Que la citació s'hagi pogut identificar o no en la Bíblia (Soldevila (ed.) 1971: 191 [1, nota 5]; Bruguera, 1991, I: 128; Pujol: 153) és absolutament irrellevant en relació amb el que aquí ens interessa. També ho és quina hagi d'ésser la lliçó sintàcticament correcta del passatge. Pujol (2001: 163) en proposa una que difereix de la de Bruguera.

En aquest cas tenim una citació dins un discurs regit metapragmàticament pel text de la narració. En canvi, la referència a l'origen sagrat de la citació és donada en el discurs mateix. Això afavoreix l'apropiació del discurs citat. En [4], hi veiem una interessant progressió: el discurs, introduït per una veu narrativa, s'inicia amb la citació llatina (veu d'autoritat: primer nivell d'apropiació); només posteriorment s'identifica la font d'autoritat, a la qual s'atribueix metapragmàticament la versió catalana del text llatí —activitat metalingüística— (veu de Siméon: segon nivell d'apropiació), i finalment s'afirma amb la pròpia veu i en primera persona el contingut proposicional de la citació (veu del parlant: tercer nivell d'apropiació).³³ La citació no és solament la base del discurs, sinó que és el discurs.³⁴

Extracte [5]

E, nós appareylan-nos d'açó a fer, vench Don Pero Lobera, e lexà's córrer al sarray: e el sarray que-l veé venir, dreçà-li la lança e donà-li tal per los pits del caval de la lança que bé li'n mes mija braça, e él donà-li del pits del caval e derrocà'l; e él volch-se levar, e mes mà a la espaa. E, en tant, nós fom sobr-él, e anch no-s volch retre tro que morí, ans con hom li deya: «Rente», él deya: «Le», que vol dir: «No». E moriren-n'i d'altres bé .LXXX. E tornam-nos-en a la ost. (60: 37-45).³⁵

Diferim de Badia en la interpretació que dóna de [5] com un cas de citació, encara que sigui «coherent» des del seu punt de vista (1987: 13). Per contra, el veiem en la mateixa línia que molts dels exemples que ens forneix l'alternança entre català i altres llengües romàniques. És, al capdavant, llenguatge quotidià.

Entre aquests darrers exemples, d'altra banda, hi ha una diferència qualitativa i quantitativa entre els que impliquen llengües gal·loromàniques i els que n'impliquen d'iberoromàniques. El fet rellevant, tanmateix, és que, en termes generals, es tracta de casos de discurs reportat. Així, en els primers predomina el discurs reportat de base clarament catalana, amb formes occitanes o fanceses —verídiques o estraletes— molt restringides localment, les quals coloreixen el text i hi vehiculen determinades connotacions sobre la identitat dels personatges o el context de situació (*vid.* l'extracte [6]). En els segons, en canvi, predomina l'expressió completa o quasi completa en aragonès o castellà, d'acord també amb la identitat del personatge responsable del discurs, d'aquell a qui aquest s'adreça o altres factors del context (*vid.* els extractes [7] i [8], respectivament).

Extracte [6]

E sobre açó levà's en peus N'Alart de Valari e dix: «Sire, cesta xosa, sí és gran xosa, que tant home à lay passat tan lonch temps e anch aquel no l'an pou haver. Ora, sí a passet en Oltramer reys e molt alt hom e no l'an pou haver; per què je tench por bien le conseyl que dist lo maestre del Temple». E ab aytant calaren tots. E sobre açó nos tornam-nos a l'apostoli e dixem-li: «Pare sant, pus negú no y vol dir, irem-nos-en nós». E dix lo papa: «Vay, a la benedixio de Domini Dei».

33. La «traducció ambigua» i la «interpretació summament peculiar» (Pujol, 2001: 155) del text llatí, per molt que deixi traslluir una incompetència lingüística i eclesiàstica, fa més visible i significativa l'apropiació de la veu d'autoritat.

34. *Vid.* una anàlisi més detallada d'aquest fragment a Argenter (2003).

35. El text de València diu: «Le, mulex, que vol dir: no, senyor» (Soldevila 60: n. 12). És el que reproduïx Badia, seguint l'edició de Casacuberta. *Vid.* altres variants en l'edició de Bruguera).

[...] E, al brocar que nós faem lo caval, faem-li fer .I.^a gran parada, e dixeren los franceses: «El rey no és tan veyl com hom desia, que ancora podria doner a .I. turc .I. gran lancea». E ab aytant anam-nos-en a nostra posada. (534 [...] 535: 4-7).

Aquest extracte mereix una anàlisi amatent, perquè hi observem un seguit d'alternances de llengua i commutacions de codi sobreposades les unes a les altres. Així després del primer *verbum dicendi* es produeix una commutació de codis acompanyada d'alternança de llengües («...dix: «Sire...») —canvi d'un codi narratiu solemne a una intervenció del mateix to, però matisada per les connotacions de les sovintejades alternances de llengua. Aquestes solen ésser alternances per inserció. A més, també els tipus gramaticals a què pertanyen els elements inserits són diversos —vocatius (*Sire*), marcadors discursius (*ora*), termes genèrics (*xosa*), formes nominals (*lancea*) i, fins i tot, verbals (*pou*, *passet*, *dist*, *doner*), i també locucions (tench *por bien*). El nombre d'aquestes alternances i llur diversa tipologia gramatical podria fer-nos dubtar fins a quin punt es tracta d'insercions que vehiculen una significació social o d'una «fusió lectal», en què la consciència de l'alternança hauria desaparegut per als interlocutors, per molt que fos analíticament destriable per al lingüista (Auer, 1998a, 1998b). Entenem que, malgrat tot, és la primera la interpretació que preval. Trobem tot seguit una nova commutació acompanyada d'alternança: el pronunciament solemne del papa, el qual conté altres alternances: fr./cat./l·latí —d'acord amb la lectura de Badia (1987: 15)—, aparentment l·latí/cat./l·latí —si hem d'interpretar literalment Bruguera (1991, i: 129)— o it./cat./it. —d'acord amb Pujol (2001: 152). Finalment, el capítol 535 presenta una commutació de codis seguida de tres alternances de llengua. Aquesta dinàmica verbal dóna una aparença d'oralitat al text i fa un ús deliberat de determinades significacions socioestilístiques. És clar, aquest no és el sol recurs mitjançant el qual apareix l'oralitat en el text de la Crònica.

Extracte [7]

E entrà denant nós G. Boy e Pere Sanç de Martel, e dix G. Boy a la reyna: «Dona —dix el—, no ploreys, pero tanto vos poreys conortar, que per las lágrimas que hombre geta perde la sayne que homne ha. E estas lágrimas tornarán todas en goyo e pasársevos á la ira (22: 25-29)

G. Boý s'adreça en aquest cas a la muller de Jaume I, la reina Dona Lionor, filla del rei Don Alfons de Castella. Es tracta, doncs, d'una alternança orientada envers l'interlocutor. Malgrat la brevetat del parlament, el domini del castellà en aquest cas, amb fragments relativament llargs gramaticalment coherents, que mostren una competència comunicativa considerable, amb el coneixement de recursos expressius i maneres de dir castellanès, contrasta amb els casos d'alternança català/occità o català/francès, de caràcter molt més suggeridor i indicatiu que no pas denotatiu. No és implausible que l'alternança de llengües, l'acompanya aquí una commutació de codi: «per las lágrimas que hombre geta perde la sayne que homne ha» fa tot l'aspecte d'ésser una dita o una expressió sentenciosa fixada.³⁶

36. Observeu l'estructura paral·lelística de la dita —salvant la preposició introductòria en català (necessària per al sentit)—: la seqüència superficial «las lágrimas que hombre geta» és paral·lela a la seqüència superficial «la sayne que homne ha», i totes dues voregen el verb «perde», centre de la construcció. Correas, en el seu *Vocabulario de refranes*, en registra un que té si fa no fa el mateix sentit: «Lágrimas y suspiros, mucho desenconan el corazón dolido» (Alberto Blecua, comunicació personal).

Extracte [9]

E sobre açó enviam al rey, que anava denant nós, que-ns esperàs; e ell esperà'ns. E, quant fom ab ell tiram-lo a .I.^a part e dixem-li: «Rey, lo comanador nos ha profert sa ajuda que-ns farà en aquesta anada, ab què vós li digats e li manets que us plaurà de la ajuda que ell nos farà». E sempre el rey de Castela fizolo clamar; e vino el comanador, e dixo-li denant nós: «Comanador, muyt nos plaç d'aiuda e de servicio que vos fagades al rey d'Aragó, tanto e más que si a nos lo fizissedes. E esto vos pregamos e vos mandamos que vos lo fagades». E nós dixem al comanador: «Semblant nos és que no roman per lo rey». E ell dix: «Senyor, ben lo veyo, que-l rey me lo mandà». E sobre açó partim d'aquell conseyl e grahim molt al rey per ço quant veyem que ell nos volia ajudar en ço que pogués. (479).

La mateixa observació que hem fet en l'extracte [8] és vàlida per al [9]. Aquest, però, presenta una novetat en relació amb allò que hem vist fins ara. En efecte, els casos considerats anteriorment eren sempre casos de citació o de discurs reportat,³⁷ mentre que aquí ens trobem amb el fenomen de la «contaminació» del text narratiu mateix —o, per dir-ho amb un terme sense connotacions negatives, la «propagació» de l'alternança envers el context de la narració pròxim a una alternança discursiva o que n'és introductori:³⁸ «E sempre el rey de Castela fizolo clamar; e vino el comanador, e dixo-li denant nós.» Curiosament, l'alternança de llengua en aquesta oració ens ofereix una sèrie verbal exhaustiva: totes les formes verbals són en castellà. De fet, en el conjunt de l'extracte [9] una bona part de formes verbals són en castellà, la qual cosa es repeteix en altres casos d'alternança cat./cast. (vid. per exemple, 520: 16-20). No és el nostre propòsit endinsar-nos en la «gramàtica» de l'alternança de llengües, però val la pena d'anotar el fet.³⁹

En les dades orals sincròniques tant la citació com el discurs reportat són punts de l'enunciat que afavoreixen l'alternança. No es pas estrany que aquesta alternança reproduïxí efectivament la llengua en què es produí el discurs reportat, però tampoc no ho és que l'alternança aparegui amb independència de quina hagi estat en realitat la llengua del discurs en la situació originària. Argenter i Lorenzo (1991) argüeixen a favor d'una interpretació que emfasitza l'eventual desresponsabilització del parlant respecte al contingut proposicional, la forma expressiva del discurs reportat o el fet que el discurs en ell mateix és d'altri. No és, doncs, estrany que la major part d'alternances es trobin en la reproducció de diàlegs.

Sembla, doncs, que citació, discurs reportat i propagació envers el context narratiu pròxim són els fenòmens textuais que governen l'ús de l'alternança en la crònica de Jaume I des d'un punt de vista funcional o de construcció textual. Ben entès, aquesta afirmació no dona per bona la seva inversa: no sempre que hi ha diàleg, discurs reportat o citació hi concorre un cas d'alternança. Aquests són més aviat limitats en comparació amb el conjunt de la crònica.

37. És oportú assenyalar aquí la pertinència de la distinció entre citació i discurs reportat, feta més amunt. D'antuvi pel caràcter particular de les citacions quant a llengua i font (prototípicament, llatí i Escriptures) i, en segon lloc, per la diferència entre llengua escrita i llengua oral que impliquen, per bé que les citacions llatines d'origen escriptural, no s'hagin pres sempre en realitat d'una font escrita, sinó d'una tradició proverbial, litúrgica o homilètica.

38. Traduïm l'anglès «*spreading*», emprat en la teoria fonològica per a descriure un fenomen similar de propagació de trets d'un segment envers elements del context. Quant a «contaminació», el francès «*contagion*» (Bréal, 1924: 205) vol designar un fenomen similar en l'evolució semàntica dels mots gramaticals: l'adquisició de valors semàntics de l'entorn. El cas d'alternança en qüestió té, doncs, la seva base lingüística.

39. En canvi, a Argenter (2001b) observàvem el cas contrari en un determinat gènere verbal judeocatalà, amb les formes verbals en català mentre que les formes hebrees alternades, i també les manllevades i/o inserides, eren majoritàriament substantius o expressions nominals.

Pel que fa a la commutació de codis sense alternança de llengües, la trobem adés en la representació del diàleg o el discurs reportat adés en contextos narratius. Observeu l'extracte [10]:⁴⁰

Extracte [10]

[10a] *E nós, quan hoim la paraula, tinguem-la per bona en nostre cor e per bela e que era gran cosa ço que-ns donava, mas dixem-li que-ns hi pensariem. E estiguem una peça pensant, que pogra hom haver anat .I.^a miyla de terra, e puy dixem-li: [10b] «Fferrando Dieç, ben sabem e veem que vós nos cercariets nostre pro e nostra honor; mas aquesta cosa és aytal, que no-n farem re per aquesta raó: car nós som venguts a hora e a punt que podem haver València, e així haurèm la galina e puy los polets.» (242: 16-24).*

Aquest fragment de la *Crònica* reproduïx un diàleg, però ho fa d'una forma complexa des del punt de vista dels modes i codis que s'hi entrellacen. Aparentment, el text conté un primer segment narratiu [10a] i un segon segment [10b] que és un discurs reportat en estil directe, introduït per la segona ocurrència de la forma verbal *dixem-li*. De fet, però, el mode narratiu es combina amb el mode avaluatiu;⁴¹ ultra això, aquest primer segment [10a] conté també la reproducció d'un diàleg, fent servir ara l'estil indirecte, introduït per la primera aparició de la forma *dixem-li*: «mas dixem-li que ens hi pensariem». Hi ha, doncs, una possible commutació de codi en la transició del primer segment [10a] al segon [10b], per tal com s'abandona la narració i s'introdueix el discurs reportat. Però és que, d'altra banda, tant a l'interior de la narració com a l'interior del discurs reportat hi ha sengles commutacions de codi. Compareu la primera oració de [10a] amb la segona: «[...] E estiguem una peça pensant, que pogra hom haver anat .I.^a miyla de terra [...]». És òbvia la transició d'un estil elevat a una forma d'expressió popular per a qualificar comparativament una unitat de mesura aproximada del temps a través d'una mesura convencional de l'espai, amb el tret comú que els dos casos es presenten fonamentats en l'experiència pràctica. Una nova commutació de codis es produeix al final del text, en el punt en què s'abandona l'estil elevat de la intervenció reial i s'adopta una forma d'expressió popular. Cal notar que tots dos darrers casos de commutació tenen a veure amb comparacions explícites o encobertes. En efecte, aquesta funció activa més d'una vegada la commutació de codis al llarg de la crònica; *vid.* l'extracte [11]:

Extracte [11]

E lexà'ns en gran pensament, car semblava'ns obra de aranya que tant hi haguéssem mes e que u perdéssem en .I.^a poca d'ora; e que a tan gran prets et a tan gran honor ho haguéssem retengut, e que ara ho desemparesssem nós e els cavallers, molt nos en seria vengut gran don e gran mal, ab la onta mesclada. (236: 35-40).

Enmig dels «gran pensament...gran prets...gran honor...gran don...gran mal...(gran) onta», amb la seva políptote, enmig del «nós» reial i «els cavallers», hi apareix l'apreciació subjectiva i —altra vegada— comparativa: «semblava'ns obra de aranya que tant hi haguéssem mes e que u perdéssem en .I.^a poca d'ora».

40. A efectes analítics i per facilitar referències posteriors, el dividirem en [10a] i [10b]. Quan ens referirem a [10], entendrem el conjunt de l'exemple.

41. La qual cosa no és pas impròpia, ans al contrari, del discurs oral, com ha estat reiteradament remarcat.

3. CITACIÓ, DISCURS REPORTAT I ACTIVITAT METACOMUNICATIVA: LA REFLEXIVITAT DEL LLENGUATGE.

En el llenguatge parlat d'avui, la citació, el doblatge (en sentit propi: cf. nota 27) i el discurs reportat són manifestacions d'una activitat metacomunicativa, sovint acompanyada d'una activitat metalingüística i/o metapragmàtica dels interlocutors. Semblantment en la crònica. Es tracta en tots els casos de l'exercici d'una propietat del llenguatge, que sols s'evidencia a través del discurs: la seva reflexivitat o capacitat d'autoreferència. L'objecte d'aquesta reflexivitat són adés aspectes estructurals o significatius del llenguatge adés aspectes relatius al seu ús contextualitzat. En el primer cas parlem d'activitat metalingüística; d'activitat metapragmàtica en el segon. Hom podria qualificar aquesta activitat de transdiscursiva —en la mesura que s'hi entrellacen dos discursos— i transcontextual —en la mesura que s'hi entrellacen dos (o més) contextos.

Tornem a l'extracte [1], reproduït en la seva part pertinent com a [12].

Extracte [12]

E mostram-los la paraula; e levam nos en peus e començam .I. auctoritat de la Escriptura que diu: Non minor est virtus, quam querere, parta tueri. [...]

La citació és sovint precedida d'una indicació del seu caràcter com a tal, és a dir, del gènere verbal a què pertany i les expectatives que desperta. Altrament dit, d'una manifestació de la reflexivitat en el llenguatge. Aquesta indicació metapragmàtica no solament és una referència cultural comprensible per al lector medieval; és un índex discursiu que l'indueix a interpretar el text que segueix com provist d'una indiscutible autoritat, avalada per generacions de generacions: «E mostram-los la paraula [...] e començam .I. auctoritat de la Escriptura que diu: [...]»

«E mostram-los la paraula» és un índex de la interpretació que cal donar al fragment que segueix —un parlament amb una assignació de responsabilitat del parlant— i «[...] començam .I. auctoritat de la Escriptura que diu: [...]» és un índex discursiu que introdueix la citació i n'avança el gènere al qual pertany —la citació d'autoritat—, tot incorporant al discurs, per via de la citació mateixa, un distanciament temporal, una dislocació contextual, una nova entextualització i recontextualització d'un text anterior (Bauman i Briggs, 1990) i un desplaçament de la responsabilitat del discurs (Hill i Irvine, 1993).⁴² Tant l'una expressió com l'altra de l'extracte [12] són comentaris metapragmàtics i metacomunicatius del text que introdueixen. D'altra banda, l'explanació subsegüent de la citació és una glossa (*vid.* [1]) i, doncs, un nou gènere verbal resultant d'una nova activitat metalingüística. Aquests comentaris metapragmàtic i metalingüístic emmarquen la citació i expliciten l'apropiació que d'aquesta fa el parlant/escriptor, la qual té com a objectiu i conseqüència la legitimació del discurs propi, la justificació de les pròpies accions, en la mesura que deriven de forma «natural» de la font d'autoritat, i la interpretació que cal atorgar-los.

Aquesta apropiació del significat de les paraules d'altri posa la qüestió de qui hi té dret i qui no, o, dit d'una altra manera, qui hi està reconegudament legitimat i qui no, a «mostrar la paraula», a usar una font d'autoritat, a invocar la «veu de l'autoritat ancestral», a utilitzar-la per

42. Argenter (2003) tracta la qüestió de la responsabilitat del discurs en el *Libre dels Feys*.

a construir i dotar d'una força particular el seu discurs. I, en termes generals, qui està legitimat també a reproduir el discurs d'altri —o a parlar en nom d'altri.⁴³

En realitat, la mera alternança de llengua, acompanyada o no de fragments que són manifestació d'una activitat metalingüística explícita, sovint és metacomunicativa en ella mateixa. Així, al costat de: «ans con hom li deÿa: «*Ren-te*», él deÿa: «*Le*», que vol dir: «*No*».» (cf. extracte [5]), o una citació d'autoritat en què un discurs és objectivat en un text (per exemple, [1]), tenim casos com l'extracte [9], amb un joc d'alternances intersubjectives entre el rei d'Aragó i el rei de Castella i el comanador Gonçalvo Perero, que segueixen el patró de la divergència conversacional, per la qual cada interlocutor s'até a la pròpia llengua sense obstacle per a la intercomprensió, i sense que el narrador es vegi en la necessitat de traduir els relativament llargs fragments en castellà. Aquesta situació, que es reitera en altres capítols, és una manifestació de la consciència metalingüística del narrador i, tal vegada, dels interlocutors reals, és una mostra de l'activació dels recursos lingüístics a l'abast, i fa bona l'observació que els parlants combinen la transmissió d'un contingut proposicional amb la transmissió d'informació sobre l'estructura relacional en què té lloc l'ús d'aquest contingut.

Ni la citació ni l'activitat metacomunicativa no es restringeixen a casos de discurs dialogat, sigui citació sigui discurs reportat. Eventualment dins la narració mateixa apareixen citacions que no són posades, doncs, en boca dels participants en l'acció que es descriu sinó en boca del narrador mateix:⁴⁴

Extracte [13]

E quant nós hoïm açó que els nos dixerén, planch-nos molt, e atorgam-ho, car diu .I. exemple antich. «Qui no da ço que dol no pren ço que vol.» [...] (244: 1-3)

No s'ha de passar per ull, tanmateix, que, en aquest context, hom hi narra una conversa. Ara, la dita emana de la veu narrativa, la seva inserció és obra i responsabilitat del narrador. És com si el narrador/actor, implicat en un diàleg en la seva condició d'actor, s'adreces al lector/receptor en un apart —amb què se'ns mostra la dimensió teatral de la Crònica— o relatés la justificació (noteu el nexa «car») del seu assentiment adduint la veu d'una experiència popular autoritzada. Ultra el comentari metacomunicatiu —«car diu .I. exemple antich»— i la citació mateixa, és clar que l'extracte [13] conté una commutació de codi sense alternança de llengua, tal com és propi d'aquesta mena d'insercions de dites i refranys, tan abundosa al llarg de la Crònica.

L'ús de l'estil indirecte en [2] i el caràcter narratiu del text fa més opaca l'apropriació del llenguatge aliè. Cal distingir en el *Libre* entre els personatges o participants en l'acció narrada, que poden esdevenir responsables del discurs oral representat, i l'autor, responsable de la narració i distribuïdor de responsabilitats entre aquells primers. La narració en primera persona (plural majestàtic) i la identificació del narrador amb un dels personatges de la narració permet un desdoblament continuat entre tots dos rols, acompanyat, és clar, d'una dislocació temporal: el personatge es mou en el temps narrat i l'autor en el temps de la narració, per dir-ho parafrasejant l'expressió de Benveniste (1970).

Segui en estil directe sigui en estil indirecte, la citació —p. e. [1] i [2], respectivament— i el discurs reportat —p. e. [6] i [10a], respectivament— representen un canvi de *footing* (Goff-

43. D'aquestes qüestions, en tractem a Argenter (2003).

44. Noteu el paral·lisme —llevat de la llengua de citació— amb el cas de l'exemple [3], en oposició a [4].

man, 1981).⁴⁵ Ara bé, la diferència entre les dues menes d'estil és una qüestió de transposició discursiva (Hanks, 1996). L'estil directe ([1] i [6]) transposa el discurs produït en un context a un altre context, sense cancel·lar el primer. L'orientació dítica del discurs roman tal com era. L'enunciat és transposat de la seva primera o d'una seva anterior producció, amb les connotacions que arrossega del context real —o del context prototípic— en què estava arrelat, a la nova situació. De fet, amb l'ús de l'estil directe el parlant converteix un discurs anterior en un text —l'objectiva. El descontextualitza i el recontextualitza de nou. Per dir-ho així, el «recicla»: el fa disponible per a nous usos i nous contextos.⁴⁶ Hi ha, en realitat, una mena de superposició de contextos —una forma verbal que hom ha qualificat de palimpsest. L'estil indirecte ([2] i [10a]) pertany, en canvi, al discurs actual i comporta una re-orientació dítica en funció del context actual: «[...] mas dixem-li que ens hi pensariem» presenta el temps verbal en funció del context actual i, per tant, modificat en relació amb el que produí el rei en el seu pronunciament en temps real o en el fet narrat —no en el temps de la narració—, el qual s'hauria mantingut si la narració hagués fet ús de l'estil directe, com en tantes ocasions al llarg de la *Crònica*. El marc de participació és el mateix, per bé que puguin canviar els rols dels participants: l'«animador» del temps narrat és distint de l'«animador» del temps de la narració (Goffman, 1981), encara que en la realitat tots dos rols coincideixen en una persona. Aquests fenòmens són tan sols un trasllat literari de la capacitat que té el parlar per a crear nous contextos en el curs de la interacció verbal. Aquest fet es posa de manifest en qualsevol narració, a mesura que el narrador hi entra i en surt en el decurs del relat; encara és més acusat quan el narrador es presenta adés com a tal narrador adés com a personatge. L'alternança de llengües i la commutació de codis són tan sols alguns dels procediments formals amb què la transposició es realitza, però no en són els únics.

Ens havíem proposat estudiar el problema de les alternances de llengua i la commutació de codis en la *Crònica* del Conqueridor, aplicant-hi categories d'anàlisi procedents de l'estudi pragmàtic de la conversa espontània. D'aquest punt de mira estant, se'ns fan presents les tensions entre una llengua comuna assolida i les fluctuacions, convergències, divergències i la permeabilitat o impermeabilitat d'aquesta llengua en relació amb d'altres; entre ella i els recursos lingüístics en presència amb llurs connotacions socioestilístiques, inclòs el llatí com a llengua litúrgica i de referència, eventuais elements aràbics, commutacions i alternances, recursos homilètics. També hi observem la distinció entre l'escrit i l'oral; les maneres de representar el discurs oral i de narrar una història; hi descobrim la consciència de les activitats metalingüístiques i metacomunicatives, i, com analitzem en un altre lloc, la consciència de la responsabilitat del discurs.

Aquesta anàlisi aporta una perspectiva distinta de l'estrictament lingüística. Els fets ens han dut també a la consideració de fenòmens com les manifestacions de la reflexivitat del discurs —la consciència de les activitats metalingüístiques i metacomunicatives—, la superposició de contextos en el discurs, l'apropiació del discurs d'altri i el discurs d'autoritat. Hem insinuat la pertinència d'estudiar qüestions com la responsabilitat dels participants en el discurs i, eventualment, les ideologies lingüístiques subjacents, la qual cosa hem dut a terme en un altre estudi (Argenter, 2003). Fóra, sens dubte, pretensions de part nostre creure que hem aprofundit gaire en cada un d'aquests problemes, però potser no hagin estat del tot irrelevants alguns dels suggeriments que aquí s'ofereixen. Ens darem per ben pagats si la nostra anàlisi suscita interès

45. Es fa difícil de traduir aquest tecnicisme, que en anglès no és —com molts altres tecnicismes d'aquesta llengua— sinó un mot del lèxic comú, amb els seus sentit literals i figurats. Fa referència a un canvi en la definició de la relació respecte a l'interlocutor en el curs de la interacció verbal.

46. Cfr. Argenter (2001b), en relació amb el reciclatge de material bíblic en les pràctiques verbals dels hebreus a la Catalunya medieval.

entre els estudiosos de l'alternança lingüística i la pragmàtica del discurs, i no hem ofès gaire els coneixements històrics i filològics dels medievalistes.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ÁLVAREZ-CÁCCAMO, C. (1998a) «From 'switching code' to 'code-switching'. Towards a reconceptualization of communicative codes», dins AUER (ed.).
- ÁLVAREZ-CÁCCAMO, C. (1998b) «Codes», *Journal of Linguistic Anthropology* 9 (1999) [=«Language matters: A lexicon for the Millennium»].
- ÁLVAREZ-CÁCCAMO, C. (2000) «Para um modelo do «code-switching» e a alternancia de variedades como fenómenos distintos: dados do discurso galego-português/espanhol na Galiza», *Estudios de Sociolingüística* 1: 111-128.
- ARGENTER, J. A. (2001a) «Ideologías lingüísticas en contexto», *Revista iberoamericana de Discurso y Sociedad* 3: 3-7.
- ARGENTER, J. A. (2001b) «Code-switching and dialogism: Verbal practices among Catalan Jews in the Middle Ages», *Language in Society* 30: 377-402.
- ARGENTER, J. A. (2003) «Responsibility in discourse: Evidence, report and entitlement to speak in the *Book of Deeds of King James*», ms.
- ARGENTE[R], J. A. i LORENZO, A. (1991) «A relevancia social da alternancia de linguas», *Cadernos de lingua* 3: 91-109.
- AUER, P. (1998a) «Introduction. *Bilingual conversation revisited*», dins AUER (ed.).
- AUER, P. (ed.) (1998b) *Code-switching in conversation. Language, interaction and identity*, Londres: Routledge.
- AUER, P. (1998c) «From code-switching, via language mixing, to fused lects: Towards a dynamic typology of bilingual speech», *International Journal of Bilingualism* 3: 309-332.
- BADIA, A. M. (1973) «Les morceaux français de la Chronique catalane de Bernat Desclot», *Travaux de linguistique et littérature* xi: 533-540. [= *Mélanges de linguistique française et de philologie et littérature médiévales offerts à Monsieur Paul Imbs*]
- BADIA, A. M. (1985) «La 'substitución lingüística' en la Crònica o Libre dels feyts del Rey En Jacme», *Philologica Hispaniensa in Honorem Manuel Alvar*, Madrid: Gredos.
- BADIA, A. M. (1987) *Coherència i arbitrietat de la substitució lingüística dins la Crònica de Jaume I*, Barcelona: IEC.
- BAKHTIN, M. (1981) *The dialogical imagination*, a cura de M. Holquist, Austin: University of Texas Press.
- BAUMAN, R. i BRIGGS, C. L. (1990) «Poetics and performance as critical perspectives on language and social life», *Annual Review of Anthropology* 19: 59-88.
- BENVENISTE, É. (1970), «L'appareil formel de l'énonciation», *Langages* 17: 12-18.
- BLOM, J. i GUMPERZ, J. J. (1972 [1986]) «Social Meaning in Language Structure: Code-switching in Norway», dins GUMPERZ i HYMES (eds.).
- BRÉAL, M. (1924) *Éssai de sémantique*, Paris: Hachette.
- BRUGUERA, J. (ed.) (1991) *Llibre dels fets del rei En Jaume*, Barcelona: Barcino, 2 vols.
- CLYNE, M. (1987) «Constraints on code-switching: how universal are they?», *Linguistics* 25: 739-764.
- DURANTI, A. i GOODWIN, C. (eds.) (1992) *Rethinking context: Language as an interactive phenomenon*, Cambridge: Cambridge University Press.

- GOFFMAN, E. (1981) *Forms of talk*, Filadèlfia: University of Pennsylvania Press.
- GUMPERZ, J. J. (1982) *Discourse strategies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- GUMPERZ, J. J. (1992) «Contextualization and understanding», dins DURANTI i GOODWIN (eds.).
- GUMPERZ, J. J. i HYMES, D. H. (eds.) (1972 [1986]) *Directions in Sociolinguistics*, Nova York: Holt, Rinehart & Winston [Oxford: Blackwell].
- HANKS, W. F. (1996) *Language and communicative practices*, Boulder: Westview Press.
- HILL, J. H. i IRVINE, J. I. (eds.) (1993) *Responsibility and evidence in oral discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.
- IDE, R. *et al.*, eds., (1996) SALSA 3: 266-295 [= Texas Linguistic Forum 36], Austin: Department of Linguistics, University of Texas.
- JAKOBSON, R. (1959) «Overlapping of code and message in language», *American Anthropologist* 61(5): 139-145.
- JAKOBSON, R. (1961) «Linguistics and communication theory», dins JAKOBSON (ed.)
- JAKOBSON, R. (ed.) (1961) *On the structure of language and its mathematical aspects*, Providence: American Mathematical Society.
- JAKOBSON, R. i HALLE, M. (1956) «Phonology and phonetics», dins *Fundamentals of language*, la Haia: Mouton.
- LABOV, W. (1972) «On the mechanism of linguistic change», dins GUMPERZ i HYMES (eds.).
- LABOV, W. (1974) «On the use of the present to explain the past», *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*, Bolonya: Il Mulino, vol.2: 825-851.
- LUCY, J. (ed.) (1993) *Reflexive language: reported speech and metapragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- MARTÍNEZ SAN PEDRO, M. de los D. (1984) *La Crónica latina de Jaime I*, Almeria: Gráficas Ortiz.
- MONTOLIU, M. de (1917) «Sobre la redacció de la Crònica d'En Jaume I», *Estudis Romànics* 2: 25-72.
- MURPHY, J. J. (1974) *Rethoric in the Middle Ages*, Berkeley: University of California Press.
- NICOLAU D'OLWER, L. (1909) «Jaume i y los trovadors provensals», *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al rei En Jaume y a la seua época*, Barcelona, vol I: 389-407.
- NICOLAU D'OLWER, L. (1926) «La crònica del Conqueridor i els seus problemes», *Estudis Universitaris Catalans* 9: 79-88.
- PUJOL, J. M. (2001), «¿Cultura eclesiàstica o competència retòrica? El llatí, la Bíblia i el Rei En Jaume», *Estudis Romànics* 23: 147-172
- PUJOL, J. M. (2003), «Jaume I, *rex facetus*: Notes de filologia humorística», *Estudis Romànics* 25: 215-236.
- RIQUER, M. de (1964) *Història de la Literatura Catalana* 1, Esplugues de Llobregat: Ariel.
- RIQUER, M. de (1971a) «Jaime i el Conquistador, autor del 'Llibre dels feyts'», dins RIQUER (1971b): 5-19.
- RIQUER, M. de (1971b) *Llibre dels feyts del rey En Jacme. Edición facsímil del manuscrito de Poblet (1343) conservado en la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, Barcelona: Universidad de Barcelona.
- SCHIEFFELIN, B. B., WOOLARD, K. A. i KROSKRITY, P. V. (eds.) (1998) *Language ideologies. Practice and theory*, Nova York: Oxford University Press.
- SILVERSTEIN, M. (1993) «Metapragmatic discourse and metapragmatic function», dins LUCY (ed.)
- SILVERSTEIN, M. (1996) «Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life», dins IDE *et al.* (eds.).
- SOLDEVILA, F. (1971) «Prefaci al Llibre dels Feits del Rei En Jaume o Crònica de Jaume I», dins SOLDEVILA (ed.).

- SOLDEVILA, F. (ed.) (1971) *Les quatre grans cròniques*, Barcelona: Selecta.
- TAVANI, G. (1994) *Breu història de la llengua catalana*, Barcelona: Edicions 62.
- WOOLARD, K. (1999) «Simultaneity and bivalency as strategies in bilingualism», *Journal of Linguistic Anthropology* 8: 3-29.
- WOOLARD, K. i SCHIEFFELIN, B. B. (1994) «Language ideology», *Annual Review of Anthropology* 23: 55-82.

RESUM

L'alternança de llengües ha estat estudiada com un fenomen de la llengua oral i actual. Tanmateix, el seu reflex documental i fins i tot literari en comunitats del passat no és estrany. Aquest treball estudia l'alternança en el *Libre dels Feyts*. Exposem la naturalesa dels fets objecte d'estudi, i considerem les nocions de codi i d'alternança, i les complexitats que plante-gen. Dissociem la commutació de codis dels mitjans lingüístics que l'expressen, els quals poden comportar alternança de llengües o no. Les alternances entre el català i altres llengües difereixen estructuralment, però també pels recursos lingüístics i socioestilístics que mobilitzen, per llur significació social, cultural i ideològica, i per llur funció discursiva. L'alternança activada per la citació i el discurs reportat és rellevant, però no única. Resulta d'una activitat metacomunicativa, metapragmàtica i metalingüística dels interlocutors, en què la transcontextualització i l'apropriació del discurs d'altri serveixen a la legitimació del discurs propi.

MOTS CLAU: Alternança lingüística. Discurs reportat, metapragmàtica i metalingüística. Etnografia lingüística històrica. Català.

ABSTRACT

Code-switching has been studied as a feature of oral, present-day language. That it should also be found in documents and even in literature from communities of the past is not surprising. Code-switching found in the *Libre dels Feyts* is investigated in this paper. The nature of the subject of study is set out, and the notions of code and code-switching are considered, along with the complexities they pose. Code-switching is dissociated from the linguistic means expressing it, which may or may not involve the switching over of languages. The switching between Catalan and liturgical/documentary languages differs from switching between Catalan and other Romance languages from a structural point of view, but also in the linguistic and socio-stylistic resources brought to bear, on account of their social, cultural and ideological significance, and their discourse function. The switching prompted by quotations and reported speech, though significant, is not the only kind. Switching stems from the speakers' metacommunicative, metapragmatic and metalinguistic activity, in which the transcontextualisation and appropriation of the discourse of others serves to legitimate their own discourse.

KEY WORDS: Code-switching. Reported speech, metapragmatics and metalinguistics. Historical ethnography of language. Catalan.